

Névmagyarosítás, személy- és földrajzi nevek az élclapokban a tiszzaeszlári vérvád időszakában (1882–1883)*

1. A tiszzaeszlári vérvád és az elemzés forrásai. A tiszzaeszlári vérvád híre bejárta a hazain kívül az európai sajtót is, így a per szereplőinek neve széles körben ismertté vált. Solymosi Eszter 1882. április 1-jei eltűnése egy olyan gépezetet indított el, mely egy cselédlány halálát a helyi és az országos antiszemita lapokban egy rituális gyilkosságon alapuló vérvádperré duzzasztotta. Az ezt követően a nyíregyházi bíróságon lezajlott per vádlottjai és tanúi között szép számban találunk zsidókat, a per elsőrendű vádlottja pedig az eszlári sakter és kántor, Schwarz Salamon volt, aki a gyanú szerint Eszter vérét vette a pászkasütéshez. Az elhúzódó pert lezáró felmentő ítéletet követően sem lélegezhetett fel azonban Tisza Kálmán és kormányja, mivel az ország számos pontján antiszemita zavargások törtek ki, zsidókat vertek meg, boltjaikat feltörték, gyűjtogattak, fosztogattak.¹

Bár a névtani szakirodalom – a névváltoztatásért fizetendő illeték csökkentése és a Központi Névmagyarosító Társaság megalakulása miatt – az 1881. évet tartja korszakhatárnak (KARÁDY–KOZMA 2002: 28), én csak – a kelet-európai pogromokkal körülbelül egy időben lezajlott – tiszzaeszlári vérvád és az azt követő zavargások eseménydús éveinek névanyagát vizsgálom a következőkben (1882. máj. 28., ill. jún. 4. – 1883. dec. 31.).² Döntésemet egyrészt az indokolja, hogy eddigre a korpuszon is nagyobb mértékben, biztosan érzékelhető az antiszemita hullám nyomán bekövetkezett változások, melyeket összehasonlíthatok az élclapokbeli névanyag korábbi és későbbi periódusaira vonatkozó eredményekkel (az 1860-as és 1890-es évek élclapokbeli nevekkkel kapcsolatban l. TAMÁS 2010, 2011, 2012; a 20. század első évtizedeiről l. NÉMETH 2012, 2013). Másrészt Magyarországon a dualizmus korában ez az időszak tekinthető a politikai antiszemitizmus „csúcspontjának”. A vizsgált nevek forrását egy, a korszakban népszerű sajtóműfajnak, az élclapoknak a karikatúrái, képaláírásai és szövegei képezik. Az analízis kiterjedt az Ágai (Rosenzweig) Adolf által szerkesztett Borsszem Jankóra, mely olvasóit a vérvád abszurditásáról igyekezett meggyőzni, az antiszemita beállítottságú Bolond Istókra (Bartók Lajos szerkesztésében) és az ugyancsak zsidóellenes hangot megütő Üstökösre (Szabó Endre irányításával).

* A tanulmány az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportjának kutatási programja keretében készült.

¹ A tiszzaeszlári eseményekhez kapcsolódó alapmunka, melyre a szerző minden tekintetben – így a per szereplőinek azonosításakor is – támaszkodott: KÖVÉR 2011. Az idézeteket eredeti helyesírással közlöm. Az élclapokat a továbbiakban a következőképpen rövidítem: Bolond Istók (BI.), Borsszem Jankó (BJ.), Üstökös (Ü.). Az élclapok bemutatására jelen tanulmányban nem térek ki (ezekre l. TAMÁS 2014: 59–96).

² Az élclapokban nem közvetlenül az eset után jelentek meg az első szövegek és képek a témáról, hanem a Borsszem Jankóban május végén, a másik két újságban június elején.

A másfél évet átfogó korpusz nemcsak a per és a zsidóellenes hangulat ábrázolása miatt érdekes – mellyel párhuzamosan megnőtt az asszimiláció iránti igény is –, hanem azért is, mert a névváltoztatási kérelmek számának gyarapodása a kortársaknak szembeötlő lehetett, így az élclapokban is sok, e témát körüljáró szöveget találunk. Az Üstökös szerzői például már azt vizionálták, hogy az illeték összege még csekélyebbre, 10 krajcárra fog apadni a börzén (Ü. 1883. szept. 16.). 1881–1883 között – részben az antiszemitizmus erősödése miatt – évente kiemelkedően sok névmagyarosítási kérvényt fogadott el a belügyminisztérium, számuk a millennium időszakától kezdve volt csak magasabb (KARÁDY–KOZMA 2002: 60–62).

A tematika újdonságát, a tömeges névváltoztatások feltűnő voltát mutatja, hogy a korábban vizsgált évfolyamoktól eltérően (1860-as és 1890-es évek) a zsidó nevek ekkoriban a karikatúrákon is központi szerepet tölthettek be, a humor forrását képezték, ami később sem jellemző a korszak vicclapjaira. Az elemzett élclapok a fővárosban láttak napvilágot, s tudjuk, a névmagyarosítási kérelmek több mint egyharmadát Budapestről adták be (KARÁDY–KOZMA 2002: 84). Ez ugyancsak hozzájárulhatott a téma népszerűségéhez a (fő)városi olvasóközönségnek szánt vicclapokban. Tanulmányomban nemcsak a névváltoztatásról szóló alkotásokba, hanem az élclapok zsidó személynévanyagába is rövid betekintést adok, melynek egy része a nyíregyházi per szereplőinek nevéhez kapcsolódik. Azokat a személynéveket azonban nem vizsgálom, melyek nem a per alakjainak (átalakított) neveit vagy kitalált neveket tartalmaznak, illetve nem elemzem az izraelita állandó szereplők neveit sem, mivel őket már korábban bemutattam (TAMÁS 2012: 42). Csupán a Bolond Istók alakjaira nem tértem ki, azonban az antiszemita újság állandó szereplőkre vonatkozó névadási módszere nem tért el a többi kortárs élclap névadási gyakorlatától. Az eszlári vérvádhoz kapcsolódóan nagyszámú kitalált földrajzi jellegű nevet is olvashatunk, ami a későbbiekben kevésbé jellemezte a korszak élclapjait, így a személynéveken kívül ezeket is érdemes megvizsgálni. E nevek között az időszak jeles izraelita politikusaik és a gazdasági életet meghatározó szereplőinek a családnevei is felbukkantak közterületek elnevezéseként, így nem kerülhetem meg a megemlézésüket.

2. Zsidó karakterek neveinek sorrendje és egyénnevek az élclapok hasábjain.

A zsidó szereplők személynéveiről megállapíthatjuk, hogy a figurák döntő többségének volt családneve (1882: 72%, 1883: 82%), s több az olyan szereplő, aki család- és egyénnevet is kapott, mint az, aki csupán családnevet. A zsidók – egy (részben) asszimiláns csoport – esetében a névsorrendnek is lehet jelentősége, mivel a magyartól eltérő névsorrend stigmatizálhatta az (ortodox) zsidóságot (NÉMETH 2013: 202). Az élclapokban a család- és egyénnevek sorrendje nagyrészt megfelelt a magyar névhasználatnak. Mindhárom lap névanyaga tartalmaz olyan zsidó személynéveket, amelyekben az egyénnév megelőzi a családnevet, de egy példától (*Lébele Honyadi*) eltekintve ezek a családnevek németes csengésűek, és az egyénnevek is a zsidókra jellemzőnek vélték közül kerültek ki (pl. *Iczik Gúldenstern*, *Salamon Brandweinberger*, *Számi Khon*). A magyarosított családnevé szereplőknél csak az említett *Lébele Honyadi* mutat eltérést a magyar sorrendű névhasználatától, ahogy a 20. század első évtizedeiben is nagy arányban magyar sorrendű nevet kaptak a magyarosított családnevű figurák (vö. NÉMETH 2013: 203).

Az egyénnevek közül 1882–1883-ban is bibliai eredetű neveket adtak leggyakrabban a férfi szereplőknek (*Iczig ~ Izsák*, *Jakab ~ Kóbi*, *Salamon* és *Izidor*). A női nevekből a

korábbi és a későbbi elemzett évtizedekhez hasonlóan a *Rozália* becézett alakja, a *Záli* tekinthető a legnépszerűbbnek (vö. TAMÁS 2011: 124–7, NÉMETH 2012: 57).

3. Németes hangzású zsidó családnevek. Egy német hangzású nevekkel és zsidó figurákkal telerajzolt egész oldalas karikatúra szinte összegzi a korszak izraelitákra vonatkozó leggyakoribb sztereotípiáit, s mutatja, ezek mennyire jól kifejezhetők családnevekkel. A humoros-gúnyos hatást úgy érte el a karikaturista, hogy a név magyar jelentésével éppen ellentétes a zsidó alak megjelenése; ami azonban közös az ábrázolásokban, hogy mindegyik figura meglehetősen visszataszító ember képében ölt alakot. A *Groß* ('nagy') családnevű zsidó nagyon kicsi, *Klein* ('kicsi') pedig magas és túlsúlyos, *Weiß* ('fehér') arca fekete, *Dick* ('kövér') olyan vékony, hogy jártányi ereje sincs, *Spitz* ('vékony') azonban sok plusz kilót cipel. *Ehrlich* ('becsületes') épp megveszteget valakit, *Löw* ('oroszlán') egy egértől is megijed. *Rosenblüh* ('rózsa + virág') – a kortárs sztereotípiákat visszatükrözve – nagyon bűdös, *Tänzer* ('táncos') X-lábú, *Schön* ('szép') igazán nem nevezhető szépnek, míg *Gutherz* ('jószívű'), a gazdag zsidó elzavarja szegény kolduló hittársát (Ü. 1883. dec. 9.).

A családneveket vizsgálva érdemes a Bolond Istók szerzőjének egy cikkét idéznünk, mely egy egyoldalas párbeszédet szentelt a zsidó családnevek tipizálásának, kijelentve: „ezekkel a zsidó nevekkel sehogy sem tudok megbarátkozni”. A beszélgetés folytatásából, mely a zsidó névadási gyakorlat lényegét kívánta „összefoglalni”, kiderül, milyen módon csoportosította a zsidó családneveket: „fölosztjuk őket geográfiai és természetrajzi zsidókra, vannak történelmi zsidók is. [...] A geográfiai zsidók nevüket veszik valami országtul, várostul, kerülettül, helységtül, példának okáért: Friedländer, Holländer, Hamburger. [...] Most jövünk a természetrajzra; ennek a tudománynak három fogása van, nevezetesen állat, növény és ásvány. – Az állatországhoz [...] az ember és minden állat tartozik.” Az „ember” kategóriára példaként olvasható a *Friedmann* vagy a *Neumann*, tipikus állatként a *Katz* ('macska'), a *Löw* ('oroszlán') és a *Fuchs* ('róka'), a növényekre pedig a *Grünbaum* ('zöld + fa'). Az ásványok közé sorolt a szerző mindent, amit „a föld gyombrából kiásunk”, mégis elsősorban drágakövek jutottak eszébe: *Diamantstein* ('gyémánt + kö'), *Rubinstein* ('rubin + kö'), *Goldstein* ('arany + kö'), *Weissstein* ('fehér + kö'), *Rothstein* ('vörös + kö'), *Gelbstein* ('sárga + kö'). A történelmi zsidókhoz nem fűzött magyarázatot az író; a kortárs olvasóknak egyértelmű lehetett, hogy azokra az izraelitákra gondolt, akik magyar történelmi személyek neveit vették fel a névmagyarosítás során (BI. 1883. júl. 29.). Előrebocsájthatjuk, hogy a kortárs tipológia szinte fedi a vicclapokban szereplő német hangzású családnevek összességét, ha az „ember” kategória alatt a testi fogyatékosokra és a testalkatra, külső-belső tulajdonságokra, jellemre vonatkozó neveket is értjük.

A névanyag mindhárom lapban hasonló összetételű, igen sztereotip, s csupán néhány jellemzőnek vélt névelemből építkeznek; pl. *Deutschberger* ('német + hegyi'), *Groszberger* ('nagy + hegyi'), *Grünstein* ('zöld + kö'), *Güldenstern* ('gulden + csillag'), *Knoblauch* ('fokhagyma'), *Knofelblüh* ('fokhagyma + virág'), *Rosenduft* ('rózsa + szag'), *Tájtjelbaum* ('ügyetlen + fa'). A családnevek egy része kifejezetten zsidókra jellemzőként észlelt sajtósághoz kapcsolódik (bűdösség, a fokhagyma gyakori fogyasztása), más részére ettől függetlenebb nyelvi jellegű humor a karakterisztikus, például a beszélő nevekre (*Ohrwurm* 'fül + kukac', *Düngersaft* 'trágya + lé', *Bauchfleck* 'has + folt', *Flekk* 'folt', *Krachfeld* 'csőd + mező/föld'). Zsidó valláshoz (*Zvorachteig* 'túró + tészta',

Borach 'áldott', *Cziczeszberg* héb. 'rojt' + 'hegy'), illetve tisztséghez (*Kohn, Cohen* 'pap' szóból ered l. SCHEIBERNÉ 1981: 31) köthető családnévet csak néhányat találunk a korpuszban. A forrás egy része a tipikus zsidó családnévanyagra reflektál (pl. *Svarcz* 'fekete', *Weis* 'fehér', *Hirsch* 'szarvas') (vö. KOZMA 2009: 155). A belső tulajdonságokra utaló nevek a Borsszem Jankóban a vérvád időszakában nem annyira negatívak (pl. *Nebbich* 'szegény'), mint a másik két lapban (pl. *Galgenstrick* 'akasztófárávaló', *Hasenherz* 'nyúl szívű, gyáva'). A korábbi és későbbi, már elemzett években is negatívabb asszociációkat keltő példákkal találkozhattunk e kategória névlistáin (vö. TAMÁS 2010: 87–8, NÉMETH 2012: 58–60). Ha összevetjük ezen időszakok vizsgálati eredményeivel a családneveket, láthatjuk, hogy az újdonságot nem maguk a családnevek jelentik, hanem a tipológia megjelenése egy vicclap hasábjain.

Az élclapokban olvasható családnevek száma elmaradt az 1890-es évekbelitől, kevésbé változatosak a névelemek és a névelemekből képzett összetételek, továbbá feltűnően kevés a korszakra és a forrástípusra egyaránt jellemző beszélő nevek száma. Az e csoportba tartozó nevek közül különösen sokat vonultattak fel a Borsszem Jankó – gyakran izraelita – szerzői, akik a tárgyalt időszakban ritkábban alkalmazták a humornak ezt az eszközt (vö. TAMÁS 2010: 89). Ez magyarázható azzal, hogy azok az állandó – jórészt izraelita – szereplők, akiknek a szövegeiben a legtöbb összetett, jiddis vagy német szavakból álló családnév helyet kapott a korábban bemutatott évfolyamokban, a vizsgált másfél évben leginkább a tisztaeszlári vérvádról és annak szereplőiről beszéltek, így kevesebb tér jutott a kitalált neveknek. Sokszor azonban a vérvádhoz kapcsolódó személyek neveiből is gúnyt űztek, így érdemes kitérni ezekre az általában német csengésű, humoros-gúnyos névváriációkra is.

4. A per szereplőinek gúnynevei. A nyíregyházi perhez és a vérvádhoz köthető zsidó családneveken a zsidóellenes lapok gúnyolódtak, míg az antiszemita politikusokén a Borsszem Jankó. Az ügyet az országos nyilvánosság elé táró Verhovay Gyula – a későbbi Országos Antiszemita Párt politikusa – rendszeresen *Vérhasovay*-ként szerepelt Ágai lapjának hasábjain. Az antiszemita sajtóorgánumok a per további, nem feltétlenül zsidó, de a zsidók ártatlanságát hirdető közszereplőinek a nevét alakították át. Eötvös Károly védő családnévéből így lett *5vös* (egyedi névalkotás), *Goldschmied* ('ötvös') vagy *Aranymives*. Az utóbbi két névalak egyértelmű kapcsolatot sugall Eötvös és a zsidók között: átalakított nevén keresztül „zsidóvá változtatták”, s ezt a „metamorfózist” az élclapok szövegei rendre meg is erősítették. Seyffert Ede főügyész-helyettest, a vádlót is kritika érte a nevén keresztül, mivel a tárgyaláson úgy tűnt, egyetért a védők álláspontjával. A Bolond Istókban *Saupferd*-ként ('vaddisznó + ló') szerepel, s képet is láthatunk róla vaddisznó fejjel és ló testtel, hátán pedig a zsidók védői lovagolnak. Az Üstökös szerint Seyffert nem vádló, hanem „vad ló”, neve németül „*Sei Pferd*” (*sei*: a létige felszólító módú alakja), és feladatát közvádlóként képtelen ellátni. Az Üstökös a bíró (Kornis Ferenc) és a védők nevét is átalakította: *Eötvös Károly* > *Goldschmied Chaim*, *Székely Miksa* > *Michel Czekelesz* (*Zecke*: 'kullancs'), *Heumann Ignác* > *Sakter Salabakter*, *Friedmann Bernát* > *Beerele Kriegsmann* ('harcos'), *Korniss* > *Górnischt* (*gój*: héb. 'nem zsidó', *nicht*: ném. tagadószó). Ördögi vonásokat és erre utaló nevet kapott a tisztaeszlári holttest eltüntetésével megvádolt zsidó (Smilovits Jakab): *Smilovics Mefisztojankesz*. A zsidók ártatlansága mellett kiálló Falk Miksának, a Pester Lloyd főszerkesztőjének a nevét is „magyarosította” az antiszemita hangvételű lap szerzője, a következőképpen

levezetve argumentációját: mivel az *Eszter* zsidó név, Solymosi Eszter neve is csak magyarosított név lehet, eredetileg *Eszther Falk*-nak hívhették (*Falk*: ném. 'súlyom'). Ezért Falk Miksa, az álhír „szerzője” közli, hogy nevét azonnal *Sólymossy Miksa*-ra változtatja, s mivel ő is és Eszter is zsidó származásúak, ellene a vád ejtendő, mert zsidók biztosan nem öltek meg egy zsidó lányt (BI. 1882. jún. 25.). Nemcsak ebben az írásban, hanem az Üstökös nyíregyházi rébuszában is két perbeli szereplő családnevének jelentése a humor forrása: a karikatúra bal oldalán egy világítóan fehér alakot pillanthatunk meg a sötét háttérben, ő *Lichtmann* ('világos + ember'), míg a jobb oldalán épp az ellenkezőjét, egy fekete figurát, *Schwarcz*-ot ('fekete, sötét') (Ü. 1883. júl. 15.).³

5. Családnév-magyarosítás az élclapokban. A korszak feltűnő jelenségeként tekinthetünk a névmagyarosításra, így az antiszemita és a nem zsidóellenes hangvételű élclapok is gyakrabban foglalkoztak a témával a későbbi és korábbi évekhez képest. Amellett, hogy egyesekben a névmagyarosítás ellenszenvet váltott ki, fokozta az érdeklődést, hogy kormányzati támogatású propaganda is buzdított az idegen csengésű nevek magyar(os)ra cserélésére (I. MAITZ 2009). Azt, hogy az antiszemita közvélemény még a nagyarányú névmagyarosítás ellenére sem volt „elégedett” a zsidók magyarosodásával, a Borsszem Jankó szerzői a gúny céltáblájává tették, például a következő álhírben: „Nem magyarosodnak! Alig 79%-a a magyar és az a 79% is elenyészik a többi 21% tömegében” (BJ. 1882. okt. 8.). Hozzá kell tennünk, hogy a korszak antiszemita retorikája szerint a magyarosodás, s ennek szimbolikus mozzanata, a névmagyarosítás vagy a kikeresztelkedés nem a „zsidó kérdés” megoldása, hanem – főként a történelmi magyar és nemesi családnevek használata – ellenszenvet keltő folyamat volt (vö. TAMÁS 2013).

A névmagyarosítás kortárs gyakorlatát az antiszemita lapok és a közvélemény két ponton illette éles kritikával: az egyik a történelmi, nemesi nevek használata, amit igen felháborítóknak tartottak, s kifejtették, hogy bár magyar neveket választottak maguknak a zsidók, de ettől ők még zsidók maradnak. Ezt mutatja a Bolond Istók bírálata a névmagyarosításról egy rövidhírben, melyben így jellemezte a folyamatot: „Ősi neveink ellen indított rabló-hadjárat” (BI. 1882. okt. 15.). Egy másik írásában a szerző arra utasította a zsidókat, hogy kerüljék a tradicionális magyar családnevek felvételét (BI. 1883. jan. 7.), javasolta azonban az (ál)helynévi jellegű családnevek használatát (*Kővári, Rózsahegyi*). Ennek ellenkezőjéről tanúskodik az a karikatúra, melyen a magyarosított név a humor elsődleges forrása: *Zrinyi Miklós* tör ki Szigetváron a kereskedéséből – menekülve a zsidóellenes hecc elől (BJ. 1883. szept. 9.). E figura nevét és a kortársak indulatait magyarázza, hogy az 1880-as években még akadálytalanul fel lehetett venni történelmi családok neveit, csupán a régies írásmódot (például az *-y*, *-eő*, *-ch*, *-tt* használatát) kellett kerülniük a kérvényezőknek (KARÁDY-KOZMA 2002: 60–61, NAGY 1992–3: 67), mégis – az iránymutatások ellenére is – sokan kívántak régies, *-y*-ra végződő családnevet választani (FARKAS 2012: 304). A nevek és presztízsük „védelme” érdekében már 1881–1882-ben megfogalmazódott az igény egy névmagyarosítási törvényre az országgyűlési viták során (NAGY 1992–1993: 67), de részletes szabályozás csak 1933-ban született (FARKAS 2002: 160).

³ Lichtmann Mór és fiai (Jakab, József): tiszaezlári vagyonos zsidó család, haszonbérlok, az ügyben tanúk, mivel a vádlottak a gyilkosság vélt időpontjában náluk ebédeltek, illetve kocsmai tartózásaikat egyenlítették ki.

A folyamat antiszemita körökbeli megítélését jól mutatja A névmagyarok című vers részlete (BI. 1882. júl. 2.):

„...Százados sirjában forog Bánffy Buzád
Ős nevét, mint plundrát,⁴ Bahnvieh-k⁵ felhuzzák.
Ő elesett, védve tatár ellen hazát,
S uj ivadék Bánffy? gseftel repczét, buzát.

...Labanczverő szittyá, herczeg-ős, vak Bottyán
Behunyta a szemét, s örül állapotján.
Ős család is örül uj szaporodottján:
Sipol uj Batthyányi és batyut visz botján.

...Hát dicső Rákóczy, Hunyady és Bethlen!
Felásnak –, az ős hir így él, temetetlen!
Ne félj magyar! úszol újra nagy nevekben,
Szem⁶ nevet cserél bár, de természetet nem!”

A versben olvasható történelmi magyar családneveken kívül a következő történelmi és/vagy (fő)nemesi családneveket olvashatjuk még a lapok hasábjain, melyeket magyarosított nevű zsidók viseltek: *Abaffy, Acsády, Apafy, Balassa, Bánfi, Bánhidy, Báthory, Bercsényi, Berzsényi, Bihary, Bornemissza, Czillei, Czuczor, Csáky, Darányi, Dessewffy ~ Dezsőfi ~ Dezsővieh* (ném. ’állat, barom’), *Eördeogh* (!), *Eszterházy, Fehérváry, Forgách, Frangepán, Garay, Geörch, Görgey, Héderváry, Heltai ~ Heltay, Ihász, Illésházy, Ilosvay, Kapisztrán, Károlyi, Kazinczy, Kinizsi, Koháry, Lónyay, Lórántfy* (!), *Losonczy, Majláth* (!), *Majthényi, Monkácsi* (!), *Nádasdy, Ocskay, Orczy, Ország, Pázmán* (!), *Péchy, Pekáry, Petőfy* (!), *Rhédey, Rozgonyi, Sennyey, Szapáry, Széchenyi, Széchy, Szemere, Szondy* (!), *Teleki ~ Theleki ~ Teleky, Thurzó, Tisza, Ujhelyi, Ujlaky, Vay, Veresmarty* (!), *Werbőczy, Wesselényi ~ Vesselényi, Zápolya, Zichy, Zrinyi* (!). Ha a családnevek listáját összevetjük SZENTIVÁNYI ZOLTÁN adataival, megállapíthatjuk, hogy számos történelmi nevet – általában nem -y-nal, hanem i-vel – valóban felvettek a névváltoztatók. Több *Hunyadi*-t (24), *Ujlaky ~ Ujlaki*-t (17) vagy *Rákóczy ~ Rákóczi*-t (12) számolhatunk össze a névváltozásokat közlő listában (SZENTIVÁNYI 1895: 107–108, 186, 235), mely szinte a teljes 19. század névváltoztatásait magában foglalja. Az is figyelemre méltó, hogy a fentiek közül mely neveket nem olvashatjuk SZENTIVÁNYI felsorolásában: *Czillei, Czuczor, Eszterházy, Forgách, Frangepán, Geörch, Görgey, Kapisztrán, Kazinczy, Kinizsi, Orczy, Péchy* (csak *Pécsi*-ként), *Szapáry, Széchenyi, Széchy* (csak *Szécsényi*-ként és *Szécsi*-ként), *Vay, Vörösmarty, Werbőczy, Wesselényi*.

A másik negatívan megítélt tendencia az ősi, nemesi hangzásúnak vélt, -y végű, de nem történelmi nevek felvétele, melyekhez társadalmi rangot, a mobilitás lehetőségét kapcsolták annak ellenére, hogy a 19. századot megelőzően ezek nem feltétlenül voltak

⁴ *Plunder*: ’fehérmű’, *Plunderhose*: ’nadrág, bugyogó’.

⁵ ’vasút’ + ’barom’

⁶ Szem az ószövetségi történet szerint Noé egyik fia (l. pl. Móz 1,9). A Bolond Istók hasábjain a zsidókat többször említették „Szem fajzata”-ként.

nemesi nevek (FARKAS 2012: 301–303, KARÁDY–KOZMA 2002: 61). A kortársak nem-tetszését illusztrálja a következő rövid álhír: „Névnemesítés. Jónévü hazánkfia Földváry J. (nem szervitarendi áldozár, csak szervitateri boltozár,) az» y« miatt ellene agyarkodó lapok truczczára is nevét a legislegmagyarabb, legislegmágnásosabb, elül is y, hátul is y, közbül is y »Ypsylanty«-ra változtatta” (BI. 1882. máj. 21.).⁷ A hasonló szövegek jellemzője, hogy a hős magyarok eredményeihez képest lealacsonyítják a magyarosított nevű zsidók gazdasági tevékenységét, jellemző foglalkozásaikat, vívmányaikat. A Bolond Istók törvényjavaslatot is „benyújtott” a névhasználat és az „y” kapcsán: „Az y betű minden zsidó vezetéknevéhez oda ragasztassék és az á helyett első betűvé léptetessék elő” (BI. 1882. aug. 20.). A Borsszem Jankó a névváltoztatással kapcsolatban felmerült kritikákra a következő ironikus, képtelen „kormányzati tiltást” tartalmazó javaslattal reagált: „A magas kormány megtiltutt, hojd akik madjar nevet váltják maguknak (és ezek többnyire izraeltók) nem szabad nekik veni olyat, amibe benne van az **üsi h**; mint példánakukáért: Balogh, Komjáthy, Németh, Tóth. De már csak azt el nem tilthat, hojd h-val ne mondja. Nem igaz? Thükélethesen igazam van” (BJ. 1882. okt. 22.; saját kiemelésem). A zsidók nyelvének eltérései nemcsak az idézett részben, hanem más szövegekben is jól kirajzolódnak. Ezen különbségre utal Ágai vicclapja: amikor a zsidók magyarul szólaltak meg az élclapok hasábjain, egyes veláris és dentális mássalhangzókat torokhangokként ejtettek ki („th”, „kh”). Más szerzők nem (csak) az y használatával, hanem általában a nem javasolt régi magyar írásmóddal (*Ewssy, Etelkewzy, Thewrewk*) kívánták nevetségessé tenni a nevüket megváltoztató izraelitákat.

A KARÁDY–KOZMA szerzőpáros rámutatott arra, hogy az 1880-as években új családnévdívat jelent meg a zsidók körében. A legnépszerűbb felvett családnéveket a szerzők a következő csoportokba sorolták: foglalkozásnevekből képzett, melléknevekből, népevekből, keresztnévekből és egyéb köznevekből képzett nevek. A nem zsidó névmagyarosítóknál ezzel szemben továbbra is a valós és álföldrajzi nevekből *-i* képzővel létrehozott nevek voltak a legnépszerűbbek (KARÁDY–KOZMA 2002: 63–64). Az élclapok alapvető jellemzője, hogy az eseményekre, politikai-társadalmi változásokra gyorsan reagáltak, így érdeemes megfigyelni, hogy a vicclapok szerzői milyen magyarosított neveket találtak ki figuráiknak, ezek hasonlóságot mutatnak-e a KARÁDY–KOZMA-féle kategóriákkal.

A zsidó figurák magyarosított családnéveit három csoportba sorolhatjuk az etimológiai-jelentéstani szempontot figyelembe véve: (ál)helynévi (pl. *Dobozy, Feleki, Fehérváry, Korponai, Marcali*), közszoói eredetű (pl. *Arany, Hagymaszár, Hamvas, Körülbűdös, Nemess, Nyakafáj, Tompa, Vitéz, Wass*) és apanévi eredetű nevek (pl. *Jaiteszffj*). Megállapíthatjuk, hogy kevés magyarosított családnév származik foglalkozásnévből (pl. *Halász, Vitéz*), némileg több melléknévből (pl. *Vak, Ócsó*), népnévből és keresztnévből képzettet pedig alig találunk a korpuszban. Az élclapok szerzői körében az (ál)helynévi jellegű kitalált nevek a legkedveltebbek, tehát nem tükrözik maradéktalanul KARÁDY–KOZMA eredményeit.

A motivációs szempontú csoportosítást megnehezíti, hogy az élclapok ritkán közölték az „eredeti” családnévet is, s a magyarosított nevek közül feltűnően sok a történelmi és/vagy (fő)nemesi családnév, melyek kiválasztásakor a motivációt elsősorban nem a jelentés, a hasonló hangalak vagy az azonos kezdőbetű jelentette, hanem az, hogy gúny tárgyává tegyék a névmagyarosítást. Jelentés alapján „magyarosított” családnév például

⁷ *Ypsylanty* nevéhez az ötletet a görög szabadságharcos, Alexandrosz Ipszilantisz családnéve adhatta.

a *Steinburg* > *Kővári* vagy a *Rosenberg* > *Rózsahegy*, hangalak (kezdőbetű) alapján pedig a *Blumensaft* > *Bothondy* vagy a *Kohn* > *Koós*, *Kohn* > *Kún*. Az élclapokban a hasonló hangzás helyett inkább az azonos kezdőbetű dominált, de előfordult a tükörfordítás is, amit azonban például a kortárs TURCSÁNYI ANDOR kizárt: véleménye szerint a nép sosem ad ily módon magyarosított nevet, így ő sem támogatta a névmagyarosítás e formáját (TURCSÁNYI 1874: 308). A források is azt támasztják alá, hogy a névmagyarosítók a dualizmus korában legszívesebben megegyező kezdőbetűvel választottak új neveket, már csak azért is, mert a lefordított nevek szorosabban kötődtek az eredetiekhez, s ezáltal viselőjük származásához is (FARKAS 2003: 157–158).

A vicclapok egyik sajátossága a beszélő nevek alkalmazása, s nem csupán a német hangzású nevek esetében. A zsidók jellemzőnek vélt gazdasági tevékenységére, tipikusnak vélt foglalkozásukra kívánt rámutatni *Uzsorvölgyi Pálinkamérőfi* neve, aki két családnevet is kapott a szerzőtől, de *Ócsó Jakab* boltos vagy *Végigüres* és *Hetyketetű* neve sem pozitív asszociációkat kelthetett az olvasóban. További, zsidóknak tulajdonított vonásokat, vélt gazdagságukat szuggerálja olvasóinak *Arary*, *Dolarinay* ~ *Dollárinay*, *Drágai* és *Ezüstkövy* neve.

Említésre érdemes még, hogy az anyakönyvek tanúsága szerint a *-fi* képző nem gyakori a korszakban a zsidó nevek magyarosítása esetében (vö. FARKAS 2010), az élclapokban mégis többször felbukkant. Az Üstökös hasábjain például *Áfy* és *Béfy* párbeszédét olvashatjuk napi eseményekről, a Borsszem Jankónak *Ipsilonffy* nevű szereplője van, de *Kónffy*, *Zsidóffy* és *Hazafy* alakokat is találhatunk.

6. Magyarosított családnevekhez kapcsolt egyénnevek. Azokat a szereplőket, akik nem csupán megváltoztatott családnevet, hanem egyénnevet is kaptak, magyarosított családnevük már kategorizálhatóvá tette, így számos esetben tipikusnak vélt izraelita egyénnevekkel tűntek fel. Az egyénnevek egy csoportját azonban jellemzően – de nem kizárólag – magyarosított családnevű figuráknak adták, melyek közül a következők fordultak elő többször az írásokban: *Álmos*, *Árpád*, *Attila*, *Bendegúz*, *Dénes*, *Elemér*, *Géza*, *Gyula*, *Tihmér*, *Töhötöm*. A felsorolt egyénnevek jelentős része a 20. századi korpuszra jellemző, divatos „ösmagyar” keresztnév, melyek közül az *Árpád* ritkának, a *Gyula* viszont kedveltnek számított a zsidók körében a 19. század végén (NÉMETH 2012: 55–57). Az „ösmagyar” egyénnevek funkciója izraelita figurák esetében hasonló, mint a túlzott magyarosítást kigúnyoló családneveké: az élclapok az egyénnevekkel is igyekeznek e szereplőket – s azt, amit képviseltek már csupán nevükkel – még inkább nevetségesebbé tenni.

7. „Földrajzi jellegű nevek” az élclapokban. A fiktív nevek e csoportja is részben a tiszzaeszlári vérvád szereplőit, részben a kortársak zsidókról vélt sztereotípiáit eleveníti fel. Az Üstökös gúnyos írása szerint még a földrajzi nevek is azt bizonyítják, hogy „a zsidók valóban régi lakói e földnek. A Maros-Ludas, Szombatfalva és Hagymás községnevek kétségtelenül héber eredetre vallanak. És több, mint valószínű, hogy Munkács városa a nagynevű Munk család, Kondoros a Khónok, Buda a Budenmannok után nyerte nevét.” (Ü. 1883. febr. 11., kiemelések az eredetiben.)⁸ A tiszzaeszlári eseményekhez már közvetlenebbül kapcsolódik Az új földesúr című karikatúra, utalva Jókai Mór huszonegy évvel korábban megjelent regényének címére. A képen a nevek mint a humor forrásai jól tetten

⁸ *Bude*: ’szállás, viskó’.

érhetők (BI. 1883. szept. 16.). A torzrajzon Eötvös Károly új, mezőszentgyörgyi birtokának („Saktervédel-Mező szent György”) elképzelt életébe pillanthatunk be: Eötvös zsidóként tűnik fel, házának teteje sakterkések által formázott, a „rituális mézszárszék”-en „fris Solymosy Eszter szüzpecsenye kapható”, a „Kos ut”-on kosokat terel egy zsidó alak.⁹

A sakterkés visszatérő motívum az antiszemita sajtóban, ez látható az Új Jeruzsálem című kép címerében is, amelyben egy sakter késére egy lány vérez, levágott fejét tüzték (BI. 1882. aug. 6.). Ez a torzrajz a főváros térképét ábrázolja: a szimbolikus módon kifigurázott és elítélt „zsidó térfoglalás” jeleként a földrajzi neveket átalakítva olvashatjuk. A név mint humoreszköz kulcsszerephez jutott a gúnyrajzon: az utcák és városrészek zsidó – a korszakban gyakori – női és férfi egyénnevekről kapták új nevüket: *Rüfke*, *Kóbi*, *Iczig*, *Mojzes*, *Áron*, *Salamon*, *Jajtelesz*, *Jókelesz*, *Pinkelesz*. A területek egy részének névadója ismert figurája korának; ők családnévükkel szerepelnek: *Wodjaner utca*, *Chorin* és *Rothschild tér*. A sakter foglalkozásnév is közterületek képzeletbeli nevévé vált: *Sakter tér*, *Közsakterező híd* (Vágóhíd), *Sakter körút*. Nemcsak a sakterok, hanem hozzájuk kapcsolódóan Eszter, illetve Tiszaeszlár neve is felbukkant: láthatunk *Eszter hid*-at és *Esler* [sic!] *sziget*-et (Margit-sziget, illetve híd), ahol a *Rituális fürdő* helyezkedik el, mellette a *Rabbi sziget* terül el, melyeken a nyíregyházi védőkről elnevezett fokok (*Cap Funták* és *Cap Horánszky*) található. Már nem személyekre, hanem a zsidókhoz köthető étkezési szokásokra utal a *Maczesz utca*, a *Disznó tér*, mely közel található a Vágóhídhöz, a *Liba hegy* és a *Libamáj utca*. A város nevét (*Új Jeruzsálem*) „indokolja” a *Sion-hegy* neve, de a magasba emelkedik még a *Jónás* és a *Szt. Gelléri Mór hegy* (Gellérthegy).¹⁰ A *Czepele sziget* (Csepel-sziget) – rajta egy házaló zsidó képével –, a *Nyuzoda* (uszoda), a *Csiszár fürdő* (Császár Fürdő) és a *Mojzeum* átnevezését elsősorban a szavak hasonló hangzása motiválhatta. A gazdasági élethez való szoros kötődésüket és a családokhoz kapcsolódó előítéleteket nevesíti a *Fő Rebach tér* (Fővámház tér), a *Hunczutka utca*, *Zsebmetsző* és *Svindler utca*-k.¹¹ Az *Alliancz híd* (Lánchíd) az Izraelita Alliance nevét rejt magában, melyben az antiszemiták a zsidók egyetemes „összeesküvését” látták.¹² Végül a térkép címében is bemutatásra érdemes elemre bukkanunk: „Tiszaeszlári Kogálman uralkodása alatt kiadják a Bolond Istók mérnökei”. Tisza Kálmán miniszterelnök keresztnevét más írásokban is kibővítették úgy, hogy a Kagálra, egy, a zsidók világhatalmát célul kitűző állítólagos titkos szervezet nevére utaljon, továbbá oly módon, hogy a zsidókkal vagy a vérváddal való kapcsolatát hangsúlyozzák (pl. *Kohlmann*

⁹ Az olvasó nem véletlenül asszociál Kossuth Lajosra, mivel az emigrációban élő politikus az antiszemitizmussal és a perrel kapcsolatos elítélő véleményének többször is hangot adott (I. pl. KOSSUTH 1880–1911: 117–118).

¹⁰ A már említett védőkön kívül Funták Sándor is a zsidókat képviselte. Horánszky Nándor ellenzéki politikus azonban arról vált ismertté, hogy 1883-ban visszalépett a vádlottak védelmétől. A Wodianer család izraelita, tagjai nagykereskedők, bankárok (I. KÖVÉR 2006). Gelléri (Glück) Mór (1854–1915): publicista, ipartörténeti és közgazdasági író, iparegyesületi aligazgató, szabadkőműves (Pallas 1893–1900: 885–886).

¹¹ *Rebach*: ’nyereség’, *Schwindler*: ’csaló, szélhámos’.

¹² Az Izraelita Alliance (Alliance Israélite Universelle) a cionizmus megjelenése előtt a legnagyobb nemzetközi zsidó kulturális egyesület, melynek nemcsak a kelet-európai és balkáni zsidók anyagi támogatása volt a feladata, hanem a jogvédelem és a korszerű iskoláztatás elősegítése is (ÚJVÁRI 1929: 20).

Tisza).¹³ Mindez sugallja azt az antiszemita nézetet, hogy Tisza Kálmán és kormánya, illetve annak vélt megvesztegethetősége nagy szerepet játszott abban, hogy a zsidókat nem ítélték el.

8. Összegzés. A felsorolt példák jól illusztrálják, hogy a (gúny)nevek – akár zsidók, akár a zsidókat védők (vagy éppen az őket támadók) kapták – milyen hatásos fegyverei a kortárs zsurnalisztáknak. Csupán a neveket hívva segítségül – legyenek azok a szövegekben magyar vagy német nyelvűek – nemcsak identifikálhatóvá lett a zsidó figura, hanem számos sztereotípiát vált gyorsan mozgósíthatóvá anélkül, hogy más módon utalni kellett volna ezekre. A kitalált, átalakított nevek a 19. századi szerzők kreativitásáról is tanúbizonyságot tesznek, de nem tükrözik teljesen az anyakönyvek alapján levonható következtetéseket. A szerzők mégis valós tendenciákra hívták fel a figyelmet – az élclap műfajának megfelelően túlozva –, társadalmi feszültségekre mutattak rá a figuráknak adott név segítségével.

Felhasznált források

BI. = Bolond Istók: 1882–1883. évfolyamok
 BJ. = Borsszem Jankó: 1882–1883. évfolyamok
 Ü. = Üstökös: 1882–1883. évfolyamok

Hivatkozott irodalom

- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-választás. In: BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM szerk., *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 159–163.
- FARKAS TAMÁS 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–160.
- FARKAS TAMÁS 2010. A -fi végű magyar családnév típusai és története. *Névtani Értesítő* 32: 9–30.
- FARKAS TAMÁS 2012. Az ipszilonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 301–307.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KOSSUTH FERENC szerk. 1880–1911. *Kossuth Lajos iratai*. 1–13. köt. Athenaeum, Budapest.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón (1897–1908). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története i időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest. 153–171.
- KÖVÉR GYÖRGY 2006. Rotschild – Sina – Wodianer. Bécsi bankárok az ún. magyar konzorciumban 1867 után. *Budapesti Negyed* 14: 39–52.
- KÖVÉR GYÖRGY 2011. *A tisztaeszlári dráma: társadalomtörténeti látószögek*. Osiris Kiadó, Budapest.

¹³ A *kagál* szó a 'hitközség' jelentésű *kahal* főnévből származik (UJVÁRI 1929: 446).

- MAITZ PÉTER 2009. Névmagyarosítás és névideológia a dualizmus kori Magyarországon. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest. 77–93.
- NAGY IMRE GÁBOR 1992–1993. A névmagyarosítás történetéhez. *Baranya. Történelmi Közlemények* 5–6: 63–77.
- NÉMETH LUCA ANNA 2012. Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 34: 49–65.
- NÉMETH LUCA ANNA 2013. A névelemek sorrendje és kulturális kongruenciája a Borsszem Jankó zsidó figuráinak névanyagában a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 35: 195–207.
- Pallas = *A Pallas nagy lexikona* 1894–1900. 1–18. Pallas, Budapest.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendeletéig*. Magyar Izraeliták Országos Képviselése, Budapest.
- SZENTIVÁNYI ZOLTÁN 1895. *Századunk névváltoztatásai. Helyhatósági és miniszteri engedélylyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. 1800–1893*. Hornyánszky, Budapest.
- TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.
- TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők személyneveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–131.
- TAMÁS ÁGNES 2012. Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 34: 41–48.
- TAMÁS ÁGNES 2013. „Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?!” In: LUKÁCS ANIKÓ szerk., *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 277–285.
- TAMÁS ÁGNES 2014. *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- TURCSÁNYI ANDOR 1974. A névmagyarosításokról. *Magyar Nyelvőr* 3: 307–308.
- UJVÁRI PÉTER 1929. *Magyar zsidó lexikon*. Pallas, Budapest.

TAMÁS ÁGNES
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ÁGNES TAMÁS, The adoption of Hungarian family names; personal and place names in humour magazines in the period of the Tiszaeszlár Affair (1882–1883)

The paper analyses names that appeared in the pictures and in the texts of the humour magazines (a popular press genre of the era) published in the period immediately after the Tiszaeszlár Affair and the verdict of the Nyíregyháza court (from 28 May/4 June 1882 to 31 December 1883). Names were collected from the humour magazine *Borsszem Jankó* [‘Tom Thumb’], edited by Adolf Ágai, which aimed to convince its readers about the absurdity of the blood libel; and from *Bolond Istók* [‘Istók, the Fool’], edited by Lajos Bartók and *Üstökös* [‘The Comet’], edited by Endre Szabó, two anti-Semitic humour magazines. The author discusses how the magazines comment on name changes; the names of Israelite characters; German-sounding Jewish family names (several of which can be connected to the names of persons involved in the Nyíregyháza case), and how the names of the Israelites accused were the sources of humour and

irony. It is noteworthy that the humour magazine authors referred to the persons involved with by-names, while also using fictitious toponyms. The volumes examined in the paper are not of interest for the sole reason that the adoption of Hungarian family names is a frequent topic in them, but also because names are the primarily source of humour and irony in the texts and caricatures. This was not typical of visual representations in the periods (the 1860s and the 1890s) discussed in previous studies by the same author.